

EDELA-EESTI KOHAD JA KEEL SALOMO HEINRICH VESTRINGI SÕNARAAMATUS¹

Karl Pajusalu

Tartu Ülikool

Kokkuvõte. Artikkel käsitleb Salomo Heinrich Vestringi eesti-saksa sõnaraamatut „Lexicon Esthónico Germanicum”, mis on koostatud 18. sajandi alguses ja ilmus trükituna esmakordselt alles 1998. aastal. Vestring sündis Pärnus ja töötas enamiku oma elust seal pastorina. Sellepärast on ootuspärane, et sõnaraamat kajastab suuresti tollast Pärnu ümbruse ja laiemalt Edela-Eesti keelepruuki. Artiklis käsitletaksegi sõnaraamatus esivaid Edela-Eesti kohanimed, muud sõnavara ning fonoloogilisi ja morfoloogilisi erijooni. Ilmneb, et suurel osal sellest sõnavarast ja grammatilistest erijoonest on vasted ka liivi keeles, eriti Põhja-Lätis kõneldud Salatsi liivi keeles. Vestringi esitatud ainesest tuleb esile selliseidki keelejooni, mis on hiljem tuntud üksnes liivi keelest. See annab alust arvata, et kunagi on Edela-Eesti murded olnud liivi keelele veel lähedasemad kui 20. sajandil, ning toetab seisukohta, et Edela-Eesti murded ja liivi keel on varem moodustanud ühtse edelaläänemeresoome murdekontinuumi.

Märksõnad: eesti murded, liivi keel, eesti kirjakeele ajalugu, läänemeresoome keelte ajalugu, kohanimed, sõnavara, ajalooline fonoloogia, ajalooline morfoloogia

DOI: <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2013.4.3.05>

1. Sissejuhatus

18. sajandi alguse rikkalikema eesti rahvakeele sõnavara allika, käsikirjalise eesti-saksa sõnaraamatu „Lexicon Esthónico Germanicum” (trükk avaldatud 1998, edaspidi LEG) koostaja Salomo Heinrich Vestring sündis 1663. aastal Pärnus pastor Johann Vestringi pojana. Ka tema edasine elu jäi seotuks Pärnu ja Pärnumaaga. Vestring õppis küll Riia lütseumis ja Wittenbergi ülikoolis ning oli pärast õpinguid paar aastat Puhja kiriku vikaarõpetaja, kuid 1692. aastal siirdus ta tagasi Pärnusse eesti koguduse pastoriks (vt Kask 1984: 322). Ühtlasi töötas Vestring Tori pastorina, sai 1711. aastal praostiks ja tegutses sellel ametikohal surmani 1749. aastal. Tema vend Lorenz Vestring

---

¹ Uurimus on valminud Eesti Teadusagentuuri projekti IUT2-37 osana. Täna Siim Antsot murdesõnade levikukaartide tegemise eest ja retsensenti mitme asjakohase täpsustuse eest.

oli pastoriks Pärnu lähedal Tõstamaal. Nõnda oli Salomo Heinrich Vestring, keda juba tema eluajal hinnati hea eesti keele tundjana, mitmeti seotud Edela-Eestiga ning tundis hästi selle Eesti piirkonna rahvakeelt (vt Kaldjärv 1998: 5–8). Varasemad Vestringi sõnaraamatu uurijad on juba osutanud, et Eesti eri piirkondade rahvakeele sõnavara ja ka rahvalikke ütlusi talletades on Vestring kõige rohkem kirja pannud ikkagi oma elukoha ja selle naaberlade, st Pärnu ümbruse ning laiemalt Lääne-Eesti sõnavara (Kask 1984: 327, Kaldjärv 1998: 7). Siinse artikli keskmes ongi Edela-Eesti keeleaines, eriti kohanimed ja maastikusõnad ning fonoloogilised ja morfoloogilised erijooned Vestringi sõnaraamatus. Edela-Eestina on siin käsitletud Põhja-Eesti saarte ja läänemurde ala ning läänepoolseid Lõuna-Eesti murrakuid (vt määratlust Pajusalu, Teras 2012); Edela-Eestiga seoses pööratakse tähelepanu ka sõnaraamatus ilmnevaile ühisjoontele liivi keelega.

Vestringi sõnaraamatut lugema hakates tuleb kõigepealt arvestada sellega, et ta on eesti keelt märkinud tollase nn vana kirjaviisi põhimõtete kohaselt. Näiteks lahtise rõhulise silbi vokaali lühidust osutab järgneva konsonandi kahekordselt kirjutamine, sama reegel ei kehti aga rõhutu silbi korral: *Allune* ‘alus’ (LEG: 17), *alluminne* ‘alumine’, *Haugutelleminne* ‘meelitamine’; mõnikord märgib kirjpildi pikka konsonanti ja seeläbi häälduses vokaali lühidust ka kriips järgneva konsonandi peal: *Lamē* ‘lame’, *Homē* ‘homme’, *Liñ* ‘linn’. Kuigi lahtises rõhulises silbis osutab vokaali pikkusele vaid järgneva konsonandi ühekordsena kirjutamine, nt *Hädus* ‘headus’, *Äreto* ‘ääretu’, on kinnistes pea- ja kaasrõhulistes silpides ja mõnikord ka rõhututes silpides tähistatud vokaali pikkust kahekordselt kirjutamisega: *Hääł*, *Werendeel* ‘veerand’, *Elloos* ‘elus’, üksikjuhtudel on pikkust osutatud kriipsuga vokaali peal: *ennā* ‘enam’ jms. Tänu sellele on võimalik mõnel määral jälgida sõnaprosoodia nähtusigi.

Eestikeelsete sõnade ja lausete esitamisel on Vestring järelnud ka muid vana kirjaviisi põhimõtteid, näiteks *v-d* märgib *w*, rõhutu silbi *u-d* on sageli kirjutatud *o-ga* jms (trükiväljaande tehniliste kohanduste kohta vt LEG: 7–8). Siinses artiklis esitatakse Vestringi sõnaraamatu aines 1998. aasta trükiväljaandes (LEG) toodud kujul, säilitades eestikeelsete sõnade vana kirjaviisi ning ka saksakeelsete tõlgete ja lühendite algupärase vormi.

Vestringi sõnaraamatu ülesehitusest ja keele eripärast on koostanud põhjaliku ülevaate Arnold Kask (1955, artikli uustrukk 1984). Kask toob esile, et see sõnu mõisterühmade kaupa esitav sõnaraamat sisaldab hulka lääne-eestilise ilmega arhailisi sõnu, nagu *närri* ‘kalatõke’ ja *petk* ~ *põtik* (Wiedemanni sõnaraamatus *põtik*, *-u*, vt Wiedemann 1973: 869) ‘koht (meres), kuhu räimevõrgud sisse lastakse’ (Kask 1984: 327). Samas märgib Kask, et Vestringi sõnaraamat sisaldab sõnu Eesti

eri murdealadelt, ka Ida- ja Lõuna-Eesti murretest; tähelepanuväärne on, et Vestring esitab sageli eri murdetaustaga häälikulisi variante, nagu *Haab ~ Haaw ~ Aaw*, *warsi ~ warsti*, samuti leksikaalseid teiseid, nt *Rotti Leks* e *Rotti Wang*, *Tulispask* e *Tulispä*, *Tule Kiwwi* e *Tule Weski* (Kask 1984: 327–328). Kokkuvõttes nendib Arnold Kask oma mitmekülgses ülevaates Vestringi sõnaraamatust, et see toetub läänemurdele, mille kõrval ilmneb ka üksikuid saarte murde jooni (*ib.*: 332). Edela-Eesti murretele iseloomulikke keelenähtusi vaatlema hakates annan kõigepealt ülevaate sõnaraamatus ilmnevatest piirkonna kohanimedest ja maastikusõnadest, seejärel käsitlen üldisemalt piirkonna sõnavara levikut ning häälikulisi ja grammatilisi erijooni.

2. Edela-Eesti kohanimed Vestringi sõnaraamatus

Vestringi sõnaraamat sisaldab nii tollaseid isikunimesid kui ka rohkesti kohanimed. Nende hulgas on juba *Eestima ~ Eestma* (LEG: 24) ning hulk teiste suuremate piirkondade ja linnade nimesid, maadest näiteks *Lätti-ma*, *Pola-Ma*, *Saksa-ma*, *Tanmarka-ma*, *Wenne-ma* (LEG: 127), linnadest *Riig*, *Tallin*, *Tarto-Lin*, *Pihkwa-Lin*, *Turro-Lin* (LEG: 115; vrd Kask 1984: 329). Kohanimed on koondatud sarnaselt mõistega liiginimede kaupa, nii on mõiste *Ma* juures maade nimed (LEG: 126–127), mõiste *Lin* juures linnad (LEG: 115), mõiste *Saar* juures saared (LEG: 212) jm. Siiski võib sama kohanimi esineda ka sõnaraamatu tähestikulises üldloendis ning seejuures on nii tähestikulises loendis toodud nimekuju kui ka saksakeelne seletus tihti erinevad mõistelises sõnastikus esitatuist. Näiteks Soome tollane pealinn Turu on linnade loendis esitatud kujul *Turro-Lin* ja vasteks on antud vaid *Abo* (LEG: 115), kuid alfabeetilises üldesituses on toodud *u*-lõpuline *Turru-Lin* ja selle selgitusena ‘Die Stad Abo in Finland’ (LEG: 261). Arvestada tuleb ka sellega, et mõisteline esitus tähendab Vestringil tihti pigem rühmitamist nimes esineva põhisõna järgi. Seetõttu on maade hulka sattunud mitu saart: *Io-ma*, *Kihno-ma*, *Muhho-Ma*, *Runo-Ma* ja *Sarema* (LEG: 127). Need kõik on siiski suuremad saared, kus on püsiv inimasustus. Linnade juures esitatakse ka linnustega seotud asulaid, nagu *Helme-Lin* ‘Schloß Helmet’ ja *Lukko-Lin* ‘Das Schloß-Lude’ (LEG: 115).

Peale eestikeelsete kohanimede esitamise osutab Vestring teatud sõnade leviku määratlemisel saksakeelsete nimedega piirkonnale, kus käsitletav sõna või vorm on kasutusel. Väga sageli märgib Põhja-Eesti vorme *Reval* või lühendina *Rey*, aga tarvitatud on ka konkreetsemaid määratlusi, näiteks infinitiivi *Läma* ‘Gehen’ kasutuspiirkonna osata-

miseks *Tackerort*, *Gudmansbach* et *Salis* (LEG: 105) ehk Tahkuranna, Häädemeeste ja Salatsi piirkond Pärnust lõunas.

Vestring esitab linnade loendis oma kodulinna kujul *Perno-Lin* (LEG: 115), kuid ei maini Pärnumaad maade loetelus. On võimalik, et sõnaraamatu koostamise ajal ei olnud Pärnumaa mõistena eestlaste hulgas veel tavaline ja 1630. aastal moodustatud suurt Pärnu kreisi (vt Küng 2010: 98) ei nimetatud vastavalt. Samas aga loetleb Vestring maade hulgas vanu Eesti maakondi, nagu *Harjo-ma*, *Järwa-ma*, *Läne-ma*, *Tarto-ma*, *Wirro-ma* (LEG: 127). Pärnu kreisi koosseisu kuulus 17. sajandil ka *Willande-ma* ning väiksemaid Loode-Läti alasid, mis ilmselt alles sellel sajandil lätistusid, nendest esitab Vestring *Ruhja-ma* 'Ruien', *Sallats* 'Salis' ja linnade hulgas ka *Lukko-Lin* 'Schloß-Lude' (ee Luke, lt Lugaži).

Edela-Eesti kohanimede seas on Vestringi sõnaraamatus nii kindlate piirkondade nimesid, nagu *Wirtso-ma* 'Werder', *Tahkorand* 'Tackerort' (LEG: 127), kõigi suuremate saarte nimed: *Kihno-ma*, *Muhho-Ma*, *Runo-Ma* ja *Sarema* (*ib.*) ~ *Saremaa* (LEG: 216); Saaremaa nimi on esitatud ka kujul *Kurre-Saar* 'Ösel', seda küll seoses selle tähtsaima linnaga: *Kurresaare Lin* 'ein Stadt Arensburg' (LEG: 102); tähtsamatest lähikonna linnadest on toodud peale Pärnu: *Perno-Lin* 'Pernau' (LEG: 115), veel *Haapsalo Lin* 'das Städtchen Hapsal' ja *Willand* s. *Willande Lin* 'Fellin' (LEG: 115). Liivimaa tähtsaim linn Riia on sõnaraamatus esitatud kahel kujul: *Riig* s. *Ria Lin* 'Die Stat Riga', ja toodud on ka näitelause: *Temma on Riiges* 'Er ist zu Riga'. Arhailist sõnakuju *Litn* Vestring konkreetsete linnade nimes ei kasuta (vt järgneva ülevaate 22. häälikujoont) (*ib.*).

Väiksemaid kihelkonnakeskusi on sõnaraamatus esitatud sageli kirikute järgi: *Hannela kirrik* 'die Kirche zu Hannehl' (Hanila k., LEG: 32), *Kielekonna Kirrik* 'die Kirche zu Kilekond auf der Insel Ösel' (Kihelkonna k., LEG: 78), *Kirriwerre Kirrik* 'die Kirche zu Kirriferr in der Wieck' (Kirivere k., LEG: 81), *Torrila kirrik* 'die Kirche zu Torgel im Pernauschen' (Tori k., LEG: 255), *Wiggala Kirrik* 'die Kirche zu Fickel in der Wieck' (Vigala k., LEG: 288) jm; mõnikord esineb kohanimi koos kabeliga: *Warbla Kabbel* 'die Kapelle zu Wergel in der Wieck' (Varbla kabel, LEG: 282).

Mingi paikkonna elanike kohta on Vestringi sõnaraamatus ka kohaga seotud nimetusi. Nõnda on kihnlane *Kihnolanne* 'Ein Kien-scher Baur' (LEG: 78), Läänemaa asukas *Läne lül* 'Ein Wieckscher Baur' (LEG: 105), muhulane *Muhholanne* 'Mohnsche Baur' (LEG: 127); hiidlase kohta on peale sõna *Iidlanne* esitatud ka väljend *Io roots* (*ib.*), mis nähtavasti tähistas Hiiumaa rootslast. Vestringi sõnaraamatus ongi rootslane *Roots* 'Die Schwede', rootslanna aga *Roodsik*

‘Schwedische Wiebsperson’ ja rootsi soost mees *Roodsi Mees* ‘Ein Schwede’ (LEG: 209).

Linnustega seotud asulanimedest on toodud näiteid eespool. Nende kõrval on Vestring talletanud ka loodusobjektidega seotud kohanimedid, peale saarte on esitatud poolsaari: *Tahkoranna Ninna* ‘Die Spitze von Tacherort’ (LEG: 150). Veekogude hulgas on nimetatud Pärnu lähedalt *Reyo Jöggi* ‘Der Reydsche Bach’ ja väiksematest ojadest *Körsa Jöggi* ‘Ein kleiner bach am Paiptschen Gebith’ (vrd Körsa küla ja raba Pärnu lähedal) ning *Winger Jöggi* ‘Ein kleiner bach so oberhalb Uhla, in den Reyschen bach fält’ (vrd Vingerja Surju vallas), aga ka kaugemaid jõgesid, nagu Lätist *Sallatse Jöggi* ‘Der Saalsche Bach’ ja *Koewa Jöggi* ‘Die Aa’, *Toug* ‘Die Düna’ (LEG: 50). Järvedest on sõnaraamatus esitatud näiteks *Wirtsjärw* ‘Der See Wirtzjerw in Lief-land’ (LEG: 292).

Vestringi sõnaraamatus toodud kohanimede ülevaadet lõpetades tuleb tõdeda, et kuigi sealne nimeaines ei ole süstemaatiline, sisaldab see palju vanu omapäraseid nimekujusid, mis on väärtuslikuks täienduseks muudes 17.–18. sajandi ajalooallikates esitatutele.

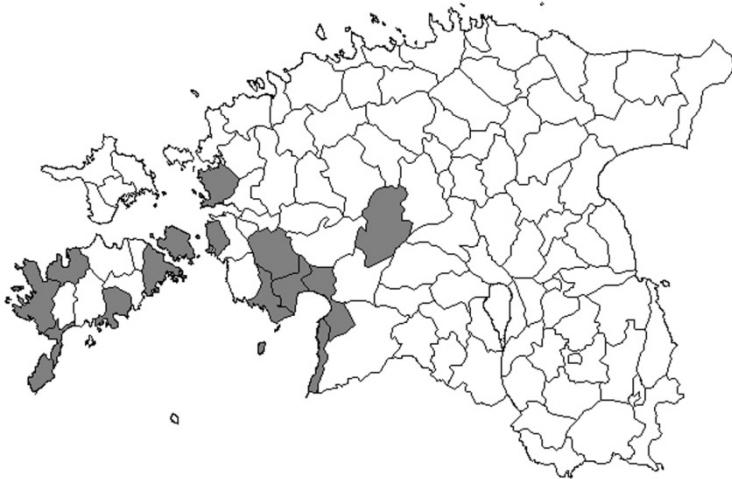
3. Edelaeestiline maastikusõnavara

Vestringi sõnaraamatu iseloomulikuks jooneks on maastiku- ja üldisemalt loodussõnavara rohkus. Nende sõnade erijooned osutavad, et tegemist on enamasti Pärnu ümbruse sõnavaraga. Peale häälikuliste erijoonete näitab seda ka leksika seotus mere ja randlaste elukeskkonnaga. Lisaks on toodud ohtralt maaharimisega seotud viljelusmaade omadusi kirjeldavaid sõnu.

Sõna *meri* on Vestringil üldmõistena esitatud kujul *Merri G re s. ri* ‘Das Meer, die See’ (LEG: 136), seega nii *e-* kui ka *i-*tüvelisena. Näitelauseid, kus esineb *i-lõpuline* sõnavorm, on siiski ainult üks: *Mets jäi merri puhhas* ‘Der Busch ward gantz überschwemmet’ (st mets jäi üleni merre või mere alla), kus vorm *merri* on tõlgendatav ka mitmuslikuna. Sõna *meri* kasutuse kohta toodud näidete hulgast võib leida mitu Edela-Eesti keeletava tunnusjoont. Näiteks väljendis *Merre äärt koudo* ‘Längst dem Strande’ ilmneb vormis *koudo* ‘kaudu’ kõige läänepoolsematele eesti murretele ja liivi keelele omane muutus *au > ou*. Sellele alale on iseloomulik ka merel liikuvate objektide kauguse osutamine kõrgusega, ülevalpool asumisega: *Laew on polest merd üllewal* ‘Das Schiff liegt hoch mitten in der See’ (LEG: 187).

Vestring esitab hulga kalapüügi seisukohast olulisi maastikusõnu merepõhja pinnavormide kohta. Eespool oli juba mainitud sõna *petk* ~ *pötk* ‘pötk, koht (meres), kuhu räimevõrgud sisse lastakse’ (vrd Kask

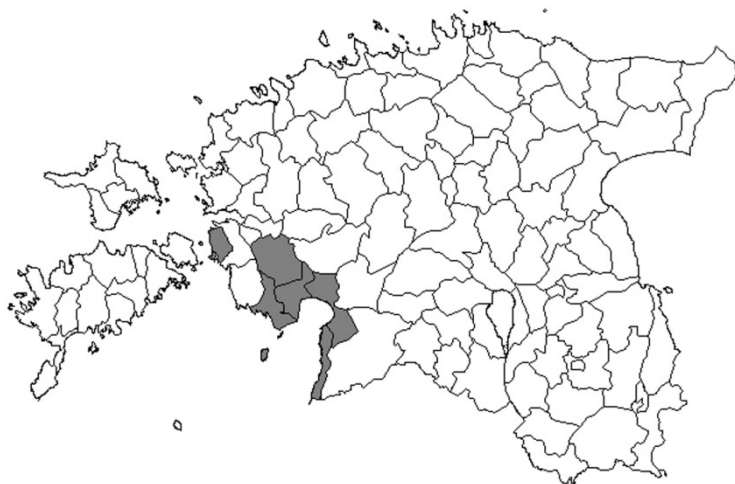
1984: 327). Vestring toob ka näited *Wörgo Põt*, *Wörk on Põt* (LEG: 185). See sõna on olnud tuntud Saaremaal, Muhus ja läänemurde alal, vt joonis 1.

Joonis 1. Sõna *põt* ‘meremadalik’ levik eesti murretes

1984. aasta välitöödel kuulsin seda sõna Häädemeeste kihelkonna Tahkuranna ja Rannametsa kaluritelt kahel kujul: *põt* ja *põtku*. Nende seletust mööda on tegemist kõvapõhjalise meremadalikuga, kuhu on raske mõrravaiu sisse lüüa, need põruvat tagasi. Küll aga sobivat sellised kohad võrkude laskmiseks ja nooda vedamiseks, sest põhi on seal tasane ja ei kasva *lamu* ‘adru’. Seda seletust arvestades võiks tegu olla tuletisega läänemeresoome tüvest *potki*- ‘lüüa, põrutada’, mille vasted on eesti *põt*kida, *põt*kata ja liivi *põt*kästõ (vrd SSA 2: 405–406). Soome keele etümoloogiline sõnaraamat ühendab siiski sõna *põt* läänemeresoome sõnaga *potkea* ‘noota lasta jms’ (SSA 2: 405), kuid siin on ilmselt tegemist sekundaarse semantilise arenguga *potki*-verbist. Jälgides tüve levikut sugulaskeeltes, võib tähele panna, et vanim on sõna *põt*k, -u tähendus ‘(taga)jalg’ (*počka, vt SSA 2: 405, EES: 402). Sellest moodustati läänemeresoome keeltes kõigepealt nähtavasti verb, mis märkis jalaga löömist ja siis tugevasti löömist üldisemalt. Maastikusõnana ei esine *põt* põhjapoolsemates eesti murretes, selle kohalik tähendus on välja kujunenud ilmselt Liivi lahe ümbruses. Ka verb *põt*kma ~ *põt*kuma ‘põtkima’ on tuntud ainult saarte ja läänemurde alalt (VMS II: 280); siiski on kirderannikumurdes olnud kasutusel verb *potkama* ja Lõuna-Eestis *põt*kkama.

Kivist meremadalikku kutsutakse Pärnu ümbruses ravaks. Vestringil on see sõna esitatud kujul *Rawwa* 'Ein verborgener Stein unterm Wasser' (LEG: 201). Sõna esineb Eesti keelealal ümber Liivi lahe, vt joonis 2, samuti liivi keeles kujul *rovā* (LELS: 273, SSA 3: 99) ja nii esisilbi *a-* kui ka *o-*ga läti murretes kuni Lõuna-Kuramaani (Laumane 1987: 78).

Joonis 2. Sõna *rava* 'kivine madalik meres' levik eesti murretes

Kolmas meremadalikku tähistav sõna, mille Vestring esitab, on *joom* liivase põhjaga madaliku kohta: *Joom G. ma* 'Reff Sandbanck in der See' (LEG: 52). Maastikusõnana on *joom* tuntud kõigil Eesti randadel (VMS I: 117), kuid selle tähendused võivad olla üsnagi vastandlikud. Vestringil toodud liivamadaluks tähenduses on sõna tuntud nii Saaremaalt kui ka Pärnu ümbrusest, teisalt võib see Hiiu maal, läänemurde läänepoolsel alal ning idamurdes tähendada madalikevahelist sügavat kohta meres või järves (EMS II, 6: 126). See tähendus on läänemeresoome keeltes üldisemalt levinud, vrd soome *juoma* 'väylä matalassa vedessä', karjala *juuma* 'syväne' (SSA 1: 249–250), ja on omane ka liivi keelele, kus sõna *jūom* tähendab sügavamalt kohta kahe leetseljaku vahel (LELS: 96).

Sõnaga *joom* sarnase tähenduse annab Vestringi sõnaraamat ka sõnale *Laid G. do* 'Ein Reff, Sandbancke in d See' (LEG: 107). See, tõenäoselt vanem tähendus on sarnane liivi keelepruugiga, kus näiteks *jōugōlaid* tähendab liivamadalikku (vt LELS: 93); eesti murretes tähistatakse selle sõnaga harilikult väikest meresaart (EMS IV, 20: 854). Siiski on *laid* Häädemeeste kihelkonna rannaaladel tähistanud ka

väikseid kaldaäärseid seljandikke, mis jäävad suuremate tormide ajal tervikuna vee alla.

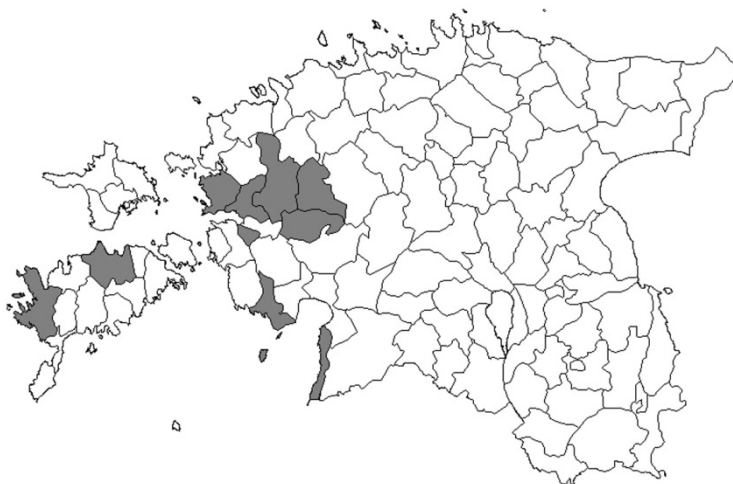
Ranna tähenduses kasutatakse Pärnu ümbruses kõige sagedamini lihtsalt väljendit *mere äär*, nii on see Vestringilgi (LEG: 136); selle kõrval esitab ta sõna *rand* just mereranna tähenduses: *Rand G na* ‘Der See Strand’ (LEG: 199). Kallast tähistav üldmõiste on sama mis tänapäeva eesti keeles, kuid siin toob Vestring huvitava *d*-klusiiliga paralleelvormi: *Kallas ~ Kaldas G da* ‘der Uffer’ (LEG: 64). Klusiili sisaldava vormiga on kõrvutatavad mõnes Lõuna-Eesti murrakus kallakut ja (järsku) kallast märkiv sõna *kalde* ja peale selle ka sõna *koldas*, mis Saardes ja Mulgi murdes tähendab õõnsat kallast; viimasega on varemgi ühendatud liivi keele *kūolta* ‘kallas’ (LELS: 149, Tanning 1958; vt Pajusalu 1996: 59–60).

Kõrget jõekallast tähistab Vestringi sõnaraamatus *Rind* ‘Ein hoher Uffer im Flusse’ (LEG: 204). Maastikuvormide tähistamine somaatilise sõnavaraga on Vestringi sõnaraamatu põhjal olnud toleaeegsele eesti keelele üldse väga iseloomulik. Nii on ranna esileulatuv osa, neem, *nina*: *Ninna* ‘Ein an der See hervor ragenges spitziges Stück landes’; *Tahkoranna Ninna* ‘Die Spitze von Tacherort’ (LEG: 150). Eesti murretes on piklik, kitsas maanina *säär*; Vestringil esineb neemetipu tähenduses *Säär G do* ‘Ein Vorgebirge’ (LEG: 213).

Merekitsust, väina tähistavatest sõnadest esinevad Vestringi sõnaraamatus *väin* ja *kurk*. Väina puhul on toodud näiteks ka konkreetseid kohti: *Wäin G na* ‘Der Sund’, *Sarema väin*, ai-diftoniga *Kihno wain*. Sõnale *kurk* on esitatud ka meresuu tähendus: *Laew on merre Kurkus* ‘Das Schiff ist im See mündung’. (LEG: 101) Väikese lahesopi ehk abaja tagaosas on *Abbaja Perse* ‘Das Ende von dem Einwieck der See’ (LEG: 177). Jõekääru märkiva sõnana on Vestring esitanud *a*-tüvelise *Käär G ra* ‘Eine Krümme im Bach’ (LEG: 57); ühest näitelausest ilmneb siiski, et maastikusõnana on seda kasutatud ka mere ääres: *Kallamehhed on Lomal alles, ei olleke Noot kära pääl* ‘Die Fischer sind noch im Zuge begriffen, und ist das Netz noch ö einmahl auf die Windung’ (vrd EMS IV, 18: 580).

Vesise, märja koha tähistajana esitab Vestring murdesõna *Urk G ka* ‘Eine Pfütze’ (vt joonis 3) ja lisaks sama sõna mitmuslikuna täpsustatud tähenduses: *{Urket} Urkat* ‘Löcher oder Tieffen in einem Stroh. It. Wasser Pfützen’, seda koos näitelausega *Urkad on määd* ‘Die Pfützen sind quebbigt’ (LEG: 270). Häädemeestelt on talletatud maastikusõna *urk* : *urga* tähenduses ‘merekäär allpool jooma või mereveelomp kuivamaa sees’ (Mäesalu 2012: 308).

Joonis 3. Sõna *urk, urgad* 'vesine koht, mülgas' levik eesti murretes

Kehaosade nimetustele vastavatest maastikusõnadest ei ole *selg* Vestringil esitatud mereselja ehk ulgumere tähenduses, kuigi see tähendus on tuntud ka Liivi lahe ümbruse keeltes ja murretes, näidatud on aga maismaa kõrgendikega seotud kasutust: *Selg G ja* 'Der rücken, it. hoch land' ja *Mäe Selg* 'Der rücken des Berges mitten am Berge'; künklik maa on *Selja-Ma* 'Bergigt hügelicht land' (LEG: 219) ja kõrgemates kohtades elavaid inimesi on kutsutud seljarahvaks: *Selja rahwas* 'Leute die am Berge wohnen oder hohe länder haben' (LEG: 219).

Vestringi sõnaraamatus leidub kümneid sõnu erineva kvaliteediga pinnase, maa tähistamiseks. Edela-Eestile on iseloomulikud näiteks sellised väljendid nagu *Se on sant kedaw Ma* 'Das ist schlim quebbigt Land' (LEG: 73), *Laug Ma* 'Schlim Naß land' (LEG: 110), *Loik-Ma* 'Wässerich Land' (LEG: 121), *Lomusse ma* 'Gebrant land' (LEG: 122; Vestringil *Lomus* ning mõnes saarte ja läänemurde murrakus *loomus* tähendab kütist, vt VMS I: 460); *Sauatsed ~ Saused Maad* 'Lehmig Land' (LEG: 217), *Werjas Ma* 'Land da Wasser von ablauffen kan' (LEG: 287) jms.

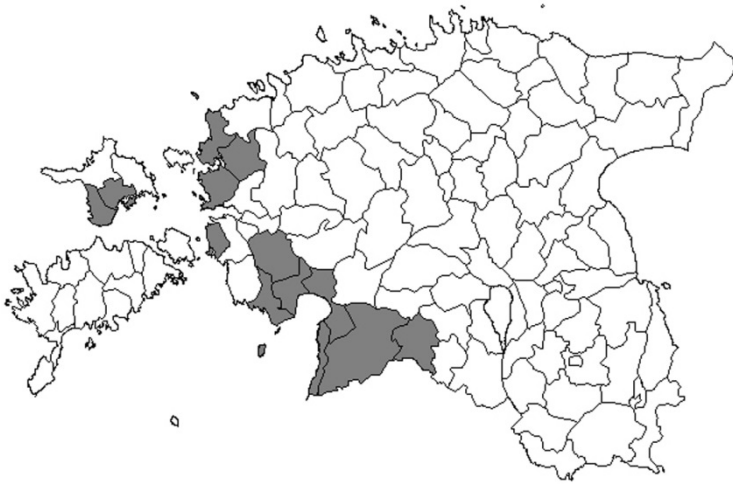
Vestringi sõnaraamatus on sõna *mägi* peale põhitähenduse seostatud maaga: *Määl* 'zu Lande'; *Määl puhhas keik* 'Sie sind alle wieder zu Lande' (LEG: 128); *Ma taotan mäele* 'Ich ziele nach dem festen Lande' (LEG: 129). See tähendusnihe on mõistetav, kui võtta arvesse tõsiasia, et muinasajal on viljelusmaad olnud kõrgemates kohtades. Sarnaselt Lõuna-Eesti murrete ja liivi keelega esitab Vestring põllu tähenduses ka sõna *nurm*, seda aga e-lõpulisel kujul: *Nurme* 'Ein Feld, hart land' (LEG: 156). Teistsugune lisatähendus on antud sõnale *väli*:

Wälli G ja ‘Das Feld. Platz um ein Dorff herum’ (LEG: 274); lausmaad märgib *Wälline Ma* ‘Flach Land’ (LEG: 275). Esineb ka *Pöld G lo* ‘Das Feld’ ja selle *a*-mitmuslik adverbistunud vorm *Pöllalt* ‘vom Feld’ (LEG: 184), vormid *põllal* ‘põllule, põllul’ ja *põllalt* ‘põllult’ on vanemas Pärnu kandi keeletavas olnud harilikud (vrd Univere 1955: 125).

4. Muid Edela-Eesti murdesõnu Vestringi sõnaraamatus

Vestringi sõnaraamatus esineb palju haruldast murdesõnavara. Mitmel juhul on tegemist Pärnu ümbruse ja laiemalt Edela-Eesti arhailise sõnavaraga, mis on praeguseks käibelt kõrvale jäänud või esineb vaid perifeersetes murrakutes. Arnold Kask on haruldastest läänemurdelistest sõnadest nimetanud peale eespool mainitud sõna *näri* ‘kalatõke’, mis on esitatud Vestringil kujul *Närri G jo* ‘Ein Fischwähre’; *Närjust läme ülles* ‘Bey den Wahre fahren wir auf’ (LEG: 146), ja eespool pikemalt vaadeldud sõna *põtk* ‘meremadalik’ veel mitu omapärast sõna: *ask* ‘kade’, Vestringil *Ask* ‘Ein Neidischer’, *Ask Innime wottab teise Tõ-teo, leiwa jätko ja keik mis ta näüb arra* ‘Ein Neidischer sieht õ gern wenns andern Wohl gehet’ (LEG: 22, *ask* on Martna, Risti ja Helme murrakust üles kirjutatud nõia tähenduses (VMS I: 54)); *poimendama* ‘põimendama, välja valima’: *Poimendama* ‘Wehlen auslesen’ (LEG: 186); nii saarte kui ka läänemurdes levinud *vahe* ‘terav’: *Wahhe G da pl. Wahhedat* ‘Scharf’ (LEG: 276); saarte murde *kut* ‘kui’ vaste *Kud* ‘als, vielleicht’ (LEG: 95) jm (Kask 1984: 327). Kokku on selliseid sõnu Vestringi sõnaraamatus mitukümmend.

Palju Pärnu kandile iseloomulikku sõnavara on seotud piirkonnale omase looduse ja elatusaladega. Nende hulgas esineb sõna *lamu* ~ *lammu* ‘adru, meremuda’ Vestringi sõnaraamatus kujul *Lammo* ‘Schlam’ (LEG: 108). Tegemist on ilmselt germaani keeltest laenatud sõnaga (vrd EES: 226), mis on tuntud just eelkõige läänemurdes, vt joonis 4.

Joonis 4. Sõna *lamu* 'meremuda' levik eesti murretes

Savi märkivaks sõnaks on Vestringil läänepoolsele Eestile omaselt *v*-kaoline *sau*: *Sau G a* 'Lehm Thon', ja sinise savi tähenduses *Hundi Sau ~ Soe Sau* 'Blau, schlecht Lehm'; selle kõrval on esitatud *Sawwi G. wi* 'Thon. Lehm' (LEG: 217). Lumega seonduvast leksikast on toodud iseloomuliku Edela-Eesti levikuga sõna *kambak(as)* 'kamakas': *Kampagas* 'runder platter Schne Klumpen', *Lume Kampagat kukkuwat Maha* 'Es fallen Schne Klumpen' (LEG: 65).

Ilmaga seotud sõnavarast on Vestringil näiteks läänelise levikuga *iiling* 'iil': *Iling* 'ein eiliger Sturm der bald nachläst' (LEG: 47), ja eelkõige saartelt tuntud *leebV*-tüvega pehmet ilma tähistav sõna: *Leeba* 'Weich, Gelinde', *Ilm lääb lewimaks* 'Das Wetter wird gelinder' (LEG: 111). Peamiselt läänemurdes on tuntud sõna *vidu* 'vine'; Vestringil esineb see tüvi sõnaühendites *Widdo wallo* 'Die Demmerung', *Ohto widdokal ~ Ohto Widusse Aegus* 'abents in der Demmerung' (LEG: 288).

Rohkesti on Vestringi sõnaraamatus lääne-eestilisi kalapüügiga seotud sõnu, näiteks (*võrgu*)*jada*: *Jadda* 'Die Stelle in d See da die Strömlings außgeworffen werden' (LEG: 43); *käba* 'võrguujuk': *Wõrgo Käppat* 'der Borck am Fisch Netze, so es in d Höhe hält' (LEG: 59); kalapüügiga seoses ka *Juhhi* : pl. *Juhtat* 'Die {Höltzer} Gabel da die Fischer die Netze auff trucken' (LEG: 53), *Liiw G wi* 'Eine Setz Netz' ja *Liiwma* 'Mit solchen Netze fischen' (LEG: 114); kalanimetustest (*liiva*)*rull*: *Rullikene* 'Ein Gründling'; *ogahuuk ~ ogalik*: *Oga Luuk ~ Oggalik* 'Ein Stekerling'; *as*-liitega *Ahwenas G na* 'Die Bärtsche';

mas-liitega *Seinamas G me* 'Der Sein oder See Karpf', st säinas (LEG: 63).

Pärnu piirkonnale omased sõnad on olnud samuti *att* 'vanaisa, isa': *At* 'der Vater' (LEG: 22); *kulit* 'tasku': *Kullit G ta* 'Ein Schiebsack' (LEG: 99); *kartsas* 'redel': *Kartsas* 'Die Leiter, Reddel' (LEG: 68); *kirg* 'säde': *Kirg G re* 'Die Flamme' (LEG: 80); *puduma* 'kukkuma, pude-nema': *Pudduma ~ Puddoma* 'Abfallen' (LEG: 189); *sasu* 'põsenukk': *Sasso* 'Die Schläffe' (LEG: 216); *oete* (~ *oeti*) 'voodi': *Oete oetel* 'Das Bette' (LEG: 157); *oni* 'onu': {*Onni*} *Onno* 'Vater oder Mutter Bruder' (LEG: 163); *sugema* 'tekkima': *Walg suggeb* 'Es wird Tag' (LEG: 279); *tanav* (~ *tanev*) 'tänav': *Tannaw G wa* 'Acker Zäune, da Zäune auf beyden Seiten' (LEG: 242) jm. Pärnu- ja Mulgimaal on käesoleva aasta kohta öeldud *tämmu* ~ *täm(m)udi* ~ *tämude* 'tänavu' (vt joonis 5): *Tämmo* 'Dieses Jahr, Heuer', *Tämmode* 'Dis Jahr', *Tämmode Talwe* 'diesen Winter', *Tämmode Aasta polle neit Nähha* 'Dis Jahr hat man sie õ gesehen'; ja adjektiiv *tämmune* 'tänavune': *Tämmone G se* 'Das dis-jährige' (LEG: 238).

Joonis 5. Sõna *tämmu* 'tänavu' levik eesti murretes

Edelaeestilise esinemusega on ka mitu grammatilist sõna ja adverbistunud vormi. Tulevikku väljendav verb *leema*, mis 20. sajandi esimesel poolel on kasutusel olnud veel üksnes Saaremaal, Muhus ja Kihnus (VMS I: 418), esineb Vestringi sõnaraamatus oleviku ainsuse 3. pöörde vormina *leeb*, mille puhul on märgitud võimalikkust väljendavat modaalsust kasutust: *Leeb* 'vermuthlich', *Temma leeb sääl käinut* 'Er mag da wol gewesen seyn' (LEG: 111), *ehk leeb kül ollad* 'Es mag

wol seyn' (LEG: 24), *Puhk leeb hä, puhk jälle Kurja* 'bißweilen mag es gut bißweilen schlim seyn' (LEG: 190), *Leeb Suitso* 'Es setzet rauch' (LEG: 231). Need lausenäited on osutuseks, et 18. sajandi algul oli see verb veel Edela-Eestis laiemalt kasutusel.

Korduvalt esineb Vestringi sõnaraamatus ainsuse 3. isiku pronoomeni partitiivi vorm *tänd* 'teda' ja korra samas tähenduses ka *tand*, neile vastab Pärnumaa murrakutes *tend* (vt Sutrop, Pajusalu 2009, joonis 3). Vormi *tänd* on üles kirjutatud Salatsi liivi keelealalt (SLW: 203). Nagu teised Pärnu ümbruse sõnavara sisaldavad laused, on ka *tänd*-vormiga laused väga suure tõenäosusega kirja pandud Pärnu või Pärnu ümbruse eestlastelt ning neist võib seetõttu tuvastada teisigi sellele piirkonnale 18. sajandi alguses omaseid keelejooni.

Pärnu ümbrusele iseloomulik on ka pronoomen *mede* 'meie (gen)': *Medde* 'Unser', *Medde maal* 'In unserm Lande', *Medde wallast* 'Aus unserm Gebieth' (LEG: 134), *Need Könnet on medde kohhe* 'Bey uns wird davon gesprochen' (LEG: 88). Teiselt poolt esineb Vestringil ka saarte murdele omaseid asesõnavorme, nagu *teite* 'teie (gen)': *Se polle teite Teggemist* 'Ihr habt damit nichts zu schaffen' (LEG: 244), *Ma otan teite järgi* 'Ich warte nach euch' (LEG: 42), *Öigus on teite ausa rahwa kä sest polle räki ühtegit* 'Ihr thut recht, da sagt man ö von' (LEG: 158).

Vestringi sõnavara sisaldab mitut laadi ja päritolu keeleainest ning mitmesuguseid paralleelvorme. Huvitavaks näiteks on siin sõna *kodu* adverbistunud latiivsed vormid, nagu *Kojo* ~ *Koddo* ~ *Kodda* 'Nach Hause' (LEG: 83–84). Vormid *Kojo* 'koju' ja *Koddo* 'kodu (kuhu?)' on eesti murdetavas laialt levinud, küll aga ei ole tänapäeval kasutusel enam *Kodda* 'koju'. Sellele *a*-lõpulisel vormile leiame aga täpsed vastted Salatsi liivi keelest, kus veel 19. sajandi keskel on sõna *koju* talletatud kujul *koda* ~ *kōda* ~ *kodde* (SLW: 83). Järelikult võis vorm *koda* 'koju' olla 18. sajandi algul levinud eesti-liivi kontaktalal Lõuna-Pärnumaal. Seda, et sõna kasutati kohalikus eesti murdetavas, osutavad lausenäited *Kodda jäi minnust jälle* 'Er blieb noch nach mir zu Hause', *Olleks temma Kodda sanut* 'Wäre er nach Hause gekommen', *Ta tulleb warsti Kodda* 'Er komt gleich nach Hause' (LEG: 83). Siiski võib vormi piiratud kasutust tollases Pärnu kandi keelepruugis näidata selle esitamine üksikvormina kaldjoonte vahel: /*Kodda*/ 'Nach Hause' *Kojo* (LEG: 83).

Paljude omapäraste vormide ja sõnade puhul on märgata üldisemaid häälikulisi erijooni. Näiteks ilmneb mitmes esitatud sõnas eeldatava tüvevokaali *u* või *i* asemel *a*, nt *ida* 'idu': *Idda* 'Die Käumlif' (LEG: 46); eespool käsitletud *käba* 'võrguujuk; käbi' (LEG: 59); *mänd*: *Män G na* 'Die Tanne' (LEG: 129). *a*-lisena esinevad need sõnad laiemalt või kitsamalt Edela-Eesti murrakutes, kõik näiteks toodud

sõnad on sellisena registreeritud ajaloolisel liivi kontaktalal Häädemeeste kihelkonnas. Niisuguseid *a*-vokaalseid sõnu on leida ka liivi keelest, vrd liivi *käbā* ‘käbi’.

5. Edela-Eesti hääliku- ja grammatikajooned Vestringi sõnaraamatus

Vestringi esitatud sõnades ja näitelausestes tuleb hulganisti esile Edela-Eesti murretele iseloomulikke häälikulisi ja grammatilisi jooni. Fonoloogia osas torkavad silma näiteks järgmised nähtused.

- (1) Sõnaalguline *h* sageli puudub, nt *hakk*: *Ak* ‘Die Dohle’ (LEG: 17), *halgas*: *algas pu* ‘ein Holtz, das leicht spaltet’ (LEG: 17), *hiir*: *Iir* pl *ired* ‘die Mauß’ (LEG: 47); sageli on esitatud nii *h*-alguline kui ka *h*-ta sõnakuju, nt *Haug* oder *Aug G Haugide* ‘Der Hecht’, ac. pl. *Hauga* (LEG: 33), *Helm* oder *Elm* ‘Die Krelle’ s. *Elm* (LEG: 35); {*Hüüp*} s. *üüp Merre üüp* ‘Ein Rohrdommel’ (LEG: 39); üksiksõnuti on ka vokaalidevaheline *h* kadunud, nt *Läma* ‘Gehen’, *lään* (LEG: 105), *lääb*, *läwad* (LEG: 82), vrd aga *lähhä*, *Lähhen* jm (LEG: 104).
- (2) Mõnes sõnas ilmneb sõnaalgulise *v* kadu, nii on esitatud *voodi*: *Oete oetel* ‘Das Bette’ (LEG: 157), *voog*: *Wo* oder *O We-O* ‘Der Wasser Strohm’, *vöö*: *Wö* oder *Ö* ‘Der Gürtel. Gurt’ (LEG: 293).
- (3) Sõnaalgulise konsonantühendi asemel võib laensõnades olla üksik-konsonant, nt *Akna Lasid* ‘Fenster Scheiben’ (LEG: 17), *Lammer G ri* ‘Eine Klammer’ (LEG: 108), *Kärsid* ‘Kresse’ (LEG: 60), *Wessi on pärratumma Rawi* ‘kraavi teinut’ ‘Das Wasser hat einen großen Graben gemacht’ (LEG: 167). Enamasti sõnaalguline konsonantühend siiski esineb: *Klaas G si* ‘Das Glas’ (LEG: 83), *Pri* ‘Frey’ (LEG: 188), *Pruut G ti* ‘Die Braut’ (LEG: 188); mõnikord on sõnaalguline konsonantühend sealgi, kus seda tänapäeval enam ei ole, näiteks *nööp* on sõnaraamatus kujul *Knööp G pi* ‘Ein Knopff’.
- (4) Esisilbi *e* on *r*-i ees madaldunud *ä*-ks: sõna *erk* on *Ärk* ‘Munter Frisch’ (LEG: 14), (**perä* >) *Pärri* G *ra* ‘Das Hintertheil’ (LEG: 167), (**peris* >) *Pärris* ‘Erblich’ (LEG: 168). Tavaline on aga ka *er*-i ja *är*-i vahelduv esinemine või *er*-i säilimine: *Terras* ‘Der Stahl’ (LEG: 247) ~ *Tärras G se* ‘Der Stahl’ (LEG: 239), *Perdik G ko* ‘Der Affe’ (LEG: 177). Mõnel juhul ilmneb ka ootuspärase *är*-i asemel *er*, nt (*mee*)*kärg* on esitatud kujul *Kerg* ‘Das Fächlein im Wachs darin der Honig liegt’, *kärp*: *Kerp* ‘Die Braune Wiesel’, *kärme*: *Kerm* ‘fleißig, hurtig’ (LEG: 75) ~ *Kärm Kärm* (LEG: 59).

- (5) Esisilbi *e* ja *ä* vahelduvat esinemust tuleb sõnuti esile teistegi konsonantide ees, nt *kena*: *Känna* 'Schön, geputzt Galant, Net' s. *Kenna* (LEG: 59); *kesa*: *Kässa-Wälli* 'Brach Acker zu rocken Saat' NB. *Kessa*; *kesik*: *Kässik* 'Das junge Schwein' (LEG: 60); *lest*: *Läst G sta* 'Eine Erbsen Schote it. Die Bütte' (LEG: 105); *vedama*: *Wäddama* 'Führen Ziehen' (LEG: 273).
- (6) Mõnes sõnas esineb rõhulises silbis *e* asemel *ö* (mis võib tähistada ka *õ-d*), nt *kehitama*: *Köhhitama* 'Einen lästern'; *kelk*: *Kölk G go* 'Ein kleiner Kinder Schlitten' *Kelk*; *kelp*: *Kölp Kelp Sarrikas* 'die kurtze Sparre' (LEG: 85); *eha*: *Homiko Koidul Öhto Öhhal* 'Des morgens in der Morgen röhte und abends in der Abend Demmerung' (LEG: 89); üksikjuhtudel on samast esisilbi *e*-ga sõnast antud nii *ä*-line kui ka *ö*-line (st *õ*-line) kuju, nt *serv*: *Särwe ~ Sörwe* 'Der Rand am Geschirr' (LEG: 214).
- (7) Sporaadiliselt ilmneb saarte murdele ja liivi keelele iseloomulik muutus *au* > *ou*, nt *teeb Kässi Koudo* 'geht nachm Gefühle' (LEG: 60), vrd *Kaudo* 'Umbher, Bey, Fürbey, entlängst' (LEG: 71); *Louk ~ Lauk G. ko* 'Die Flachsbreke' (LEG: 110); {*Lousa*} *Lausa lahti* 'Sperr weit offen' (LEG: 123).
- (8) *i*-lõpulised diftongid on sõnuti püsinud, kuid sageli on neis toimunud ka madaldumine *Vi* > *Ve*, vrd *Aid* 'Ein Garten, Ein Zaun' s. *Aed* (LEG: 16), *Lained* 'Die Wellen' (LEG: 108), *Wainlanne G lasse* 'Der Feind' (LEG: 278), *Päike ~ Päikenne ~ Päilik* 'Die Sonne', *päeviline*: *Päilinne* 'Der taglohner' (LEG: 167), *Wäin G na* 'Der Sund' (LEG: 274), *uim*: *Oim G ma* 'Fie Flußfeder am Fische' (LEG: 162), *sõim*: *Sõim* 'die Krippe' (LEG: 226); kuid samas *laine*: *Laen pl ned* 'die Welle' (LEG: 104), *aeg*: *Aeg G aja* 'Die Zeit' (LEG: 12), *naine*: *Naene G se* 'Das Weib', *Naesoke ~ Naesokenne* 'das Weibchen' (LEG: 144), *Koewa Jõggi* 'Die Aa' (LEG: 50), *koerus*: *Koerus* 'Die Boßheit, Schelmstück' (LEG: 84).
- (9) Diftong *äi* on sõnuti võinud täielikult assimileeruda *ää*-ks, nt *päev*: *Pääw G. wa* 'Der Tag, die Sonne', *Päwa ajal* 'Bey Tage', *Pääw Päwalt* 'Von Tag zu Tage' jms (LEG: 166). *äe* esineb vaid hilisdiftongina astmevahelduslike sõnade nõrgas astmes: *Kässi G kae* 'Die Hand' (LEG: 60), *Wäekaup* 'der Zwang, Gewalt' (LEG: 273); neil juhtudelgi on *äe* sageli lihtsustunud *ää*-ks: *Kääd* 'käed', *Kääst* 'käest' (LEG: 60), *Kä-Mees Ein Bürge* (LEG: 61), *Määl* 'mäel' (LEG: 128), *näab* 'näeb' (LEG: 145), *säelt* 'säält' (LEG: 239); ka *õe* on sageli assimileerunud *õõ*-ks, nt *Jõ äär* 'jõeäär' (LEG: 50), *õlam* 'õelam' (LEG: 83), *Nööl* 'nõel', *Nööлма* 'nõelama', *Us on tänd nöölnut* 'Die Schlange hat ihn gestochen' (LEG: 152).

- (10) *ea*-diftongi korvab mõne sõna rõhulises silbis *ää*, nt *pääb* ‘peab’ (LEG: 82), *tääb* ‘teab’ (LEG: 54), *Täädmatta* ‘Unwissend’ (LEG: 236); mõnikord on *ea*-ga ja *ää*-ga sõnakujud esitatud kõrvuti: *Pean* ~ *Pään* ‘Ich Soll’ (LEG: 174), *Tean* s. *Tään* ‘Ich weiß’ (LEG: 244), seda ka algupärase *ää*-ga sõnade puhul: *Pea* ~ *Pä* ‘Der Kopff’ (LEG: 174). *ää* asemel võivad esineda ka *eä*, nt *Jä* ‘das Eyß’ s. *Jeä* s. *Ea* (LEG: 41), *Jeä-Part* ‘Die Mertz-Ente’ (LEG: 46), *Peälik* ~ *Pälik* ‘Der Hauptmann, Officier’ (LEG: 174), *seär* ‘säär’, *seäsk* ‘säask’ (LEG: 217), ja *äe*: *säetud* ‘seatud’ (LEG: 213), *Täetama* ‘Anzeigen’ (LEG: 237).
- (11) Sõnaalgulise *j*-i järel ilmneb eesti läänemurretele omast tagavokaali muutumist eesvokaaliks, nt *ja* > *jä*: *ärä jähhi ennä temma Kallal* ‘Laß ihn unvexirt’ (LEG: 43–44), *ju* > *jü*: *Jutlus* ~ *Jütlus* G *se* ‘Die Predigt’ (LEG: 55); märgitud on ka vahelduvat esinemust: *Jätkama* od *Jatkama* ‘Anflicken, Ansticken’ (LEG: 43).
- (12) Esimese ja teise silbi piiril vokaalide vahel võib *j* kaduda: *möuma* s. *möjuma* ‘mõjuma’ (LEG: 139), *Nöäl* ‘nõjal’ (LEG: 153); tihti markeerib *j*-i kadu sidekriips: *Na-al* ‘Schräge angelehnt’ (LEG: 144), *Wautama* ~ *Waotama* ‘Drucken, Versincken’ (LEG: 285), *wa-ub* ‘vajub’ (LEG: 141).
- (13) Mõnes sõnas esineb esisilbi vokaali pikenemist: *Hoomseks* ‘biß Morgen’ (LEG: 39), *homiko* ‘frühe’ (LEG: 38), *Kaapstad* ‘Kohl’ (LEG: 55); pika *ää*-ga: *Mäletama* ‘wieder käuen’ (LEG: 129) jm.
- (14) Järgsilpide vokalismi puhul torkab kõigepealt silma sage teise vokaali pikkuse osutamine juhul, kui esimene silp on lühike. Nähtavasti on Pärnu kandi häälduses olnud neis sõnades rõhutu silbi vokaal tajutavalt pikem rõhulise silbi vokaalist, näiteks *arood* ‘harud’ (LEG: 20), *elloos* ‘elus’ (LEG: 53), *Karroost* ‘karust’ (LEG: 68), *Walloos* ‘valus’ (LEG: 280), *Willoom* ~ *Willum* ‘vilum’ (LEG: 291); üksikjuhtudel on pikkust märgitud ka kriipsuga vokaali peal: *ennä* ‘enam’ (LEG: 43). Mõnel korral on teise silbi vokaali pikkust markeeritud ka teisevärteliste vormide puhul, nt *likoob* ‘liigub’ (LEG: 52), *Keloost* ‘keelust’, *Kedoos* ‘keedus’ (LEG: 73), *törgooks* ‘tõrguks’ (LEG: 251).
- (15) Sõnuti on püsinud rõhutu silbi *a* ka pika esisilbi järel, nt *Pettaja* ‘Ein Betrieger’ (LEG: 177), *Silma pistaja* ~ *Silma muundaja* ‘Augen Verbender’ (LEG: 222), *Witama* ~ *Aja Witama* ‘Die Zeit passiren’ (LEG: 293), *Wöttaja* G *ja* ‘Ein nehmer’, *Mis se wottaja wottab, kui andaja ei anna* ‘Ws sol ich nehmen, wen man mir nichts gibt’ (LEG: 295).
- (16) Teiselt poolt esineb rohkesti ka sisekadu, eriti järjekindlalt *u*- ja *i*-tüvelistes sõnades, nt *Kaalma* ~ *Kaloma* ‘Wegen’ (LEG: 55), *Katsma* ‘fühlen suchen besuchen sich hüten probiren’ (LEG: 70), *Lausja* G *ja*

- ‘Der Zauberer, Segensprecher’ (LEG: 110), *Lausminne* G *se* ‘Das Zaubern’ (LEG: 110), *Tungma* ~ *Tungima* ‘drenge’ (LEG: 260). Mõnel juhul esineb sisekadu *a*-tüvelistes verbideski, nt *Kaswama* ~ *Kassoma* ‘Wachsen’ (LEG: 70), *Kölbama* ~ *Kölbma* ‘Taugen’ (LEG: 85). Regulaarselt on sisekaolised verbi preesensi mitmuse 3. pöörde tugeva astme vormid, nt *söötwat* ‘söödavad’ (LEG: 163), *Tahtwat* ‘tahavad’ (LEG: 69), *wotwat* ‘võtavad’ (LEG: 29).
- (17) Rohkesti kõikumisi esineb järgsilpide vokaalide kvaliteedis. Rõhutu silbi *i* on tihti märgitud *e*-ga, nt *Korre* ‘kõri’, *Kurko Korre* ‘Die Gurgel’ (LEG: 49), *Läwwe* G *we* ‘Die Thür Schwelle’ (LEG: 105), *Rehhe* ‘Die Riege’ (LEG: 202), *Sülle* G *le* ‘Der Schoß’ (LEG: 233). Järgsilpides ilmneb *i* madaldumist *e*-ks ka sõna sees, nt *Kerres* G *se* ‘keris’ (LEG: 75), *Üpres* ~ *Üpris* ‘sehr’ (LEG: 267). Muutus ilmneb ka tuletusliidetes, nt *mine*-liites: *allommenne* ‘alumine’ (LEG: 105), *päämmenne* ‘pealmine’ (LEG: 49), *ki*-liites: *Üksike* ‘ükski’ (LEG: 47, 51), *kesti*-liites: *Hiljokeste* ‘Langsam{er}’ (LEG: 36), *Hulgakeste* ‘hulgakesti’ (LEG: 40), *Kahheksakeste* ‘kaheksakesti’ (LEG: 61) jm.
- (18) Muutuse *i* > *e* kõrval esineb järgsilpides ka vastupidist muutust *e* > *i*. Nõnda esineb Vestringi sõnaraamatus sõna *ise* kujul *Issi* (LEG: 102 jm), *ilves* on *Ilwis* G *se* ‘Der Luchs’ (LEG: 48), samuti *Jällistus* ~ *Jällestus* G *se* ‘Das Schaudern’ (LEG: 41), *Minnistus* G *se* ‘Die Omacht Schwindelung’ (LEG: 137), *Higgemid* ‘Das Zahnfleisch’ (LEG: 49), *Lähhidel* ‘lähedal’ (LEG: 104), *Innimissel* ‘inimesel’ (LEG: 132).
- (19) Mõnes vormis esineb järgsilbis *a* asemel *e*, nt *kämmel* ‘kämäl’ (LEG: 65), *Liggidel* ‘ligidal’ (LEG: 114), *Lähhidel* ‘lähedal’ (LEG: 104); sõna *edasi* on antud kahel kujul: *Eddasi* oder *Eddesi* ‘Vorwärtz. Weiterhin’ (LEG: 23). Mõnikord toimub see vokaalimuutus *h* järel: *Kahherat Juuksed* ‘Krause hare’ (LEG: 61). *a*-tüveliste verbide kolmandavärtelistes inessiivvormides ilmneb samuti rõhutus silbis *a* > *e*, nt *hulkes* ‘hulgas’: *Hulkes* ‘Im Hauffen’ (LEG: 40), *Kordes* ‘korras’ (LEG: 92), *Lounes* ‘lõunas’ (LEG: 261).
- (20) Esisilbi *h* järel esineb rõhutus silbis muutust *e* > *ä*, nt *lähhäb* ‘läheb’, *wähhä* ‘vähe’ (LEG: 17), *Lähhädam* ‘lähedam’ (LEG: 42), *Pähhä* ‘pähe’ (LEG: 167), *Wähhänema* ‘vähenema’ (LEG: 274).
- (21) Mitmel juhul tuleb Vestringi sõnaraamatus esile hiline lõpukadu, nt *Ahnest* ‘Geitzig’ (LEG: 15), *Kärmest* ‘hart, starck, laut’ (LEG: 59); *l*-lõpulised vormid allatiivis, nt *At! At! Mis sa waggal Innimissel sedda teggid* ‘Vater! Vater! warum hastu an einen unschuldigen Menschen so übel gethan?’ (LEG: 22), *Liggidel heitma* ‘Näher kommen’ (LEG: 34), *Järrelandma* ‘nachgeben’ (LEG: 42). Kogu viimane silp on võinud jääda ära sõnas *inimene*: *Wanna aggar Tö Innime* ‘Ein sehr

- fleissiger Mensch' (LEG: 15), *Innimene* G. *se* ~ *Innime* 'Der Mensch' (LEG: 48).
- (22) Sõnasiseses konsonantismis tuleb esile arhailiste konsonantühendite püsi, näiteks *tk* ilmneb sõnades *Pitk* G *ka* 'pikk' (LEG: 181), *Pitkne* 'pikne' (LEG: 182), *Põtk* 'põtk', *Wörgo Põtk* (LEG: 185); arhailise konsonantühendi *tn* püsi ilmneb sõnas *Litn* G *Litna* 'linn', *Läks Litna* 'Er zog nach d Stat' (LEG: 118).
- (23) Vokaalide vahel on sporaadiliselt *ks* assimileerunud *s(s)*-ks: *Juuksed* s. *Jused* 'Die Haupthare' (LEG: 55), *müksama: Müssama* 'Im vorbey gehen, anstoßen' (LEG: 141), *nuuksuma: Nusuma wihha pärrast* 'Schnauben im Zorn' (LEG: 156). Mõnel juhul tuleb seda muutust ette ka sufiksites, nt *tehasse* 'tehakse' (LEG: 66, 88).
- (24) Sarnaselt sõna algusega (vt 2. häälikujoon) võib *v* olla kadunud rõhutu silbi algusest, sel juhul aga pearõhulise silbi konsonandi järelt, nt *Pillistab* 'pilvitab' (LEG: 180), *taline* 'talvine': *Talline* G *tallise* 'Winterlich', *Talliste püha* 'Weynachten' (LEG: 241), *terid* 'tervised': *Terrid* 'Gesundheit' (LEG: 247). Samuti on *v* tihti kadunud vokaalide vahelt: *päiline* 'päeviline': *Päilinne* 'Der taglohner' (LEG: 167), *sui* 'suvi': *Sui* G *Sui* oder *Suwwe* 'der Sommer' (LEG: 231), *tui* 'tuvi' – *Tui* ~ *Tuike Tuie* 'Die Taube' (LEG: 257).
- (25) Sõnalõpuline *v* on mitmes sõnas vokaliseerunud *u*-ks (kirjas *o*), nt *harv: Arro* 'Selten' (LEG: 20), *kasv: Kasso* 'Das Gewächs' (LEG: 69), *kuiv: Kuiw* G *wa* ~ *Kuio* 'Trocken' (LEG: 96), *latv: Ladw* ~ {*Laddo*} G *lao* 'Das Spitze Ende eines Dinges' (LEG: 103), *savi: Sau* G *a* 'Lehm Thon', *Hundi Sau* ~ *Soe Sau* 'Blau, schlecht Lehm' (LEG: 217). Sellistes vormides nagu *sau* 'savi' võib oletada, et *v* jäämise sõnalõpulisse positsiooni ja vokaliseerumise on põhjistanud nn liivipärane kõrge vokaali lõpukadu lühikese esisilbi korral: *savi > *sav* > *sau*.
- (26) Sõna lõpul ning vokaalide vahel rõhulise ja rõhutu silbi piiril on *ld* ja *nd* assimileerunud mõnikord vastavalt *ll*-ks või *nn*-ks ning *mb* on assimileerunud *mm*-ks, nt *tald: Tal* G *la* 'Ein Schu-Sohle' *Kinga Tal* (LEG: 241), *mänd: Män* G. *nä* 'Die Tanne' (LEG: 189), *vimb: Wim* 'Eine Wemgalle' (LEG: 63), *tõmbaja: Tõmmaja Innimenne* 'Ein diebischer Mensch' (LEG: 251).
- (27) Mõne sõna tüves on tõenäone konsonandile eelneva *i* tekkimine prepalatalisatsiooni tulemusel, näiteks *Äil* 'Ein Kessel' (LEG: 13), mis on kõrvutatav Martnast talletatud sõnaga *äilu* 'väike pada' (vrd *häll*); {*Ällima*} ~ *Äilima* 'Schweben' (LEG: 14); *jäätis: Jäitis* 'Glas Eyß' (LEG: 41), *putk: Puik* 'Graß, so auf den Hügeln im Morast wächst'

(LEG: 191). Prepalatalisatsioon on iseloomulikumaid edelaläänemere-soome häälikulisi innovatsioone (vt Pajusalu, Teras 2012).

- (28) Morfofonoloogilistest joontest saab esile tõsta, et sarnaselt läänepoolsete eesti murretega on sõnaraamatus mitmes sõnas säilitatud enne komparatiivi tunnust türevokaal *a*, nt *laiam* 'laiem' (LEG: 15), *Parram* 'Besser' (LEG: 173), *Tümmam* 'weicher' (LEG: 258), *vanam* 'vanem': *Wannam minnust* 'Älter als Ich' (LEG: 281); sellised vormid vahelduvad tihti küll *e*-listega, vrd *Wannem* 'Älter' (LEG: 281).

Sõnaraamatus esitatud sõnade morfooloogilistest vormidest leiab samuti rohkesti Edela-Eesti murdejooni. Noomenimoodustusest on väärt esile toomist järgmised nähtused.

- (29) Tugevaastmeline inessiiv on Vestringi sõnaraamatus väga sage, nt *Järges* 'järel': *Üks teise järges* 'Einer nach dem anderen' (LEG: 42), *Kurkus* 'kurgus': *Laew on merre Kurkus* 'Das Schiff ist im See mündung' (LEG: 101), *muhkus* 'muhus': *Ta on muhkus* 'Es ist voller Beulen' (LEG: 141), *pankas* 'pangas': *Ma on pankas* 'Das Land ist vol Erdklumpen' (LEG: 172), *hulkes* 'hulgas': *Hulkes* 'Im Hauffen' (LEG: 40). Nagu eespool juba osutatud (vt 19. häälikujoon), on mõnikord *a*-tüvelistes tugevaastmelistes inessiivi vormides toimunud türevokaali muutus *a* > *e*. Mõnel juhul on sellist vormi võimalik käsitada *e*-mitmuse vormina, kuid mitte alati. Niisugust türevokaali reduktsioonilist muutust inessiivis on kirjeldatud nii lääne- kui ka saarte murdes (vt Lonn, Niit 2002: 47, Juhkam, Sepp 2000: 20).
- (30) Läänepoolsetes eesti murretes kasutatakse sisekohakäänede mõnikord väliskohakäänete asemel, näiteks inessiivi vormi adessiivi vormi asemel, nt *kõrges* 'kõrgel': *Pääw on Kõrges alle* 'Die Sonne ist noch hoch' (LEG: 166), *kõrvas* 'kõrval': *Kõrwas* 'Neben, an, bey', *Te kõrwas* 'Am Wege' (LEG: 87).
- (31) Illatiivis on tüüpilised *se*-lõpuga moodustatud vormid: *Igase* 'igasse' (LEG: 169), *Ninnase* 'ninna' (LEG: 192), *Perrese* 'peresse' (LEG: 85), *Puuse* 'puusse' (LEG: 60), *temmase* 'temasse' (LEG: 194). Selle kõrval esineb ka *sse*-lõpuga vorme, järjekindlamalt kolmesilbiliste tüvedega, nt *Kõrgemasse* (LEG: 86), *Madalasse* (LEG: 128); neil juhtudel on tunnuses geminaadi kirjutamine seletatav ka silbi kaasrõhulisusega. Seesugune tõlgendus on samuti võimalik algselt kolmesilbilise tüvega sisekaoliste ja kontraheerunud vormide korral, nt *katlasse* (LEG: 47), *Lodesse* (LEG: 261); teatud juhtudel esineb *sse*-lõpp ometi ka kahe-silbiliste esmaväteliste tüvedega: *Pajasse* 'patta' (LEG: 47), *monnesse* 'mõnesse' (LEG: 71).

- (32) Regulaarsete *st*-lõpuliste elatiivivormide kõrval esineb adverbistunud vormides ka separatiivse ja ekstsessiivse algupäraga vorme: *Ma tullen Kottust* oder *Koddunt* ~ *Ma tullen Kotto koddust* 'Ich komme von Hause' (LEG: 83); *Taggant* 'Von hinten' (LEG: 239), *Takka* 'Hinter von hinten' (LEG: 240; selliste vormide murdelevikut kirjeldab Pajusalu 2013: 178–181).
- (33) Vestringi sõnaraamatus võivad *l*-lõpuga vormid ilmned nii adessiivis kui ka allatiivis, nt *Wotta wärraw lahtimal* 'Mache die Pforte breiter auf' (LEG: 107), *Temma paistab medde Maal ärra* 'Man kan es an unsern Orte sehen' (LEG: 170), *Jätta mind rahhul* 'Laß mich zufrieden' (LEG: 197; vt 21. hääldusjoon). Allatiivi- ja adessiivivormide sarnastumist saab peale hilise lõpukao seletada ka läti keele kontaktalal toimunud grammatiliselt motiveeritud arenguga (vrd Pajusalu 2011: 225).
- (34) Kui üldiselt on Vestringi sõnaraamatus märgatav suundumus kasutada sisekohakäändeid produktiivsemalt kui väliskohakäändeid, siis teatud juhtudel esineb ka laiemat, ilmselt vana läänemeresoomelise põhjaga väliskohakäänete kasutust, näiteks *ma*-infinitiivi adessiivivorme: *Hing tullemal*, *teine minnemal* 'Er fällt Mahl über Mahl in Omacht' (LEG: 36).
- (35) Vestringi sõnaraamatus ilmneb hulk kohta või seisundit märkivaid adverbistunud sõnu, mis on algselt olnud substantiivi vanade kohakäänete vormid. Sõna *kodu* latiivseid vorme, nagu *Kojo* ~ *Koddo* ~ *Kodda* 'koju' (LEG: 83–84), on käsitletud eespool sõnavara juures, separatiivi- ja ekstsessiivivorme ülal koos elatiivivormidega. Mainimist vääriavad veel algsed *n(A)*-lokatiivi vormid, kus sõnalõpulise *n*-i kao järel ei ole enam üldse esiletulevat käändelõppu, nagu *Kä* ~ *käe* 'käes' (LEG: 42), *koddo* 'kodus' (LEG: 84).
- (36) Translatiiv on Vestringi sõnaraamatu näitelausetes ootuspäraselt enamasti *ks*-lõpuline, kuid mõnel juhul ilmneb ka *s*-lõpp, mis kajastab üldisemat häälikumuutust *ks* > *ss* (vt 23. hääldusjoon), nt *lias* 'liiaks' (LEG: 114), *sinnises Wees* 'siniseks veeks', *Minna tahhan tedda siin sammas paikas sinnises Wees teha* 'Ich will ihn auf dieser Stelle Braun und blau schlagen' (LEG: 223), *wähhämmis* 'vähemiks', *Willad wähhämmis ärraniitma* 'Die Wolle kurtzer scheren' (LEG: 274). Ühel juhul esineb ka *st*-lõpuga translatiiv: *tervest* 'terveks', *Jäge tervest* 'Lebt wohl' (LEG: 41). Translatiivi selline lõpp on teada ida- ja lõunapoolseist eesti murdeist (vt VEMA, kaart 22).
- (37) Komitatiiv esineb Vestringi sõnaraamatu näiteaineses juba tänapäevasel kujul ning selle kasutusfunktsioonid on mitmekesised. Näiteks tarvitatakse seda rohkelt ka instrumentaalses tähenduses, nagu *Ma*

sain Silmaga Naggema Käga Katsma (LEG: 70), *Ma ütlen sedda unniste Kättega, unnise Suga ja tühja Süddamega et ma sest wri ollen* 'Ich sage es im nüchtern Muth ds ich nichts davon weiß' (LEG: 269), ning see on kinnistunud väljenditesse, nagu *Jummalaga* 'Gott sey mit dier adieu', *Jummalaga jätma* 'Abscheid nehmen' (LEG: 54), *Hä melega* 'Gerne' (LEG: 29), *Joonega läksin ma sinna* 'Ich ging gerades Fußes dahin' (LEG: 52), *Kullaga karratut* 'Vergüldet' (LEG: 67). Komitatiivi grammatiseerumine ongi ilmselt alanud lõunapoolseimaist läänemeresoome keelekujudest, nende hulgas ka Edela-Eesti murretest. Salatsi liivi keeles olid komitatiivi vormid juba allunud hilisele lõpukaole ja käändelõpp lühenenud *k*-kujuliseks, nt *jumalek* ~ *jumalak* 'jumalaga' (SLW: 68).

- (38) Abessiivi *ta*-lõppu käsitleb Vestring leksikaalse kliitikuna: *ta* 'ohne'. Enclit. *Wiggata* 'Ohne Fehl', *Surmata* 'Ohne tod', *Rahhata* 'Ohne Geld' (LEG: 236). Noomenite abessiivsetes vormides esineb alati lõpp *-ta*, verbi infiniitsetes *mata*-vormides ka lõpp *-tta*, seda ilmselt eeskätt kaasrõhu tähistamiseks: *Arwamatta* 'Unzehlich' (LEG: 21), *Hapnematta* 'ungesäurt' (LEG: 33), *Laitmatta* 'Untadelhaftig' (LEG: 108), *Lõppetamatta* 'Ungeendigt' (LEG: 120). Abessiivivorm esineb ka koos abisõnaga *ilma*: *Ilma Weata* 'ohne Fehler' (LEG: 48), *Ilma Süta* 'Unschuldig' (LEG: 233).
- (39) Sõnaraamatu ainestik sisaldab erinevate mitmusetunnustega vorme. Nende hulgas torkavad silma *a*-mitmuse vormid, mis on eriti sagedased mitmuse partitiivis, nt *Pu-noua* 'puunõusid', *Kirsta* 'kirste' (LEG: 81), *Sulga* 'sulgi' (LEG: 233), *Kiwwa* 'kive' (LEG: 82). Adverbistunud *a*-mitmuslikke vorme esineb ka kohakäänetes, nt *Pöllalt* 'vom Feld' (LEG: 184).
- (40) Pärnu ümbruse murrakutele iseloomulikke jooni tuleb esile ka noomeniderivatsioonis. Näiteks esineb hulganisti *as*-liitega tuletatud substantiive: *Ahhingas G ga* 'Ein Stech-Eisen Aa{h}l zu fingen' (LEG: 15), *Ahwenas G na* 'Die Bärse', *Seinamas G me* 'Der Sein oder See Karpf' (LEG: 63), *Orrawas* 'Eichhorn' (LEG: 163), *Sangas G ga* 'Der Kesselhacken' (LEG: 215), *Saggaras G ra* 'Eine Schworcke' (LEG: 214). Mõnel juhul on kõrvuti antud *as*-liitega ja ilma liiteta sõnakuju: *Laggel* ~ *Laggias* 'Wilde Gans' (LEG: 115), *Rääst* 'Drosel' (LEG: 116) ~ *Must räästas* 'Die Drosel' (LEG: 143).

Edela-Eesti murretele omaseid jooni ilmneb rohkesti ka verbi-morfoloogias.

- (41) Tulevikuga seotud modaalseid tähendusi väljendavat verbivormi *leeb* on käsitletud juba eespool Edela-Eesti sõnavara ülevaate juures. Peale *leeb*-vormi annavad sõnaraamatu näitelauseset tulevikuga seotud

tähendusi kõige otsesemalt edasi verbi *saama* vormid, nt *Ma saab tahhedaks* 'Die Erde wird trocken' (LEG: 240), *Laew saab sinna* 'Das Schiff legt dort an' (LEG: 212), *Kui kaks kät rinde päle saab* 'Wen man im Sarge liegt' (LEG: 204). Nagu *leeb*-vormi puhul, on ka *saama*-verbi sellised kasutusjuhud sarnased liivi keelepruugiga (vrd Norvik 2012). Samas esineb *saama* mitmel korral ka koos *mä*-infinitiivi vormiga, nt *Kes Waene, saab Waeseks jäma, se on ikka* 'Wer ein mahl zurück komt der bleibt wol so' (LEG: 272), *Tuul saab kül al jõöst ollema* 'Der Wind wird von unten heer, oder den bach hinauf seyn' (LEG: 262). Hoolimata võimalikest saksa keele eeskujudest oli selline lausekonstruktsioon nähtavasti tollal juba mõnevõrra eestlastegi keelepruugis kodunenud. Verbide *leema* ja *saama* kõrval väljendab sõnaraamatus tulevikuga seotud tähendusi veel mitu teist verbi, nt *lähe*-*minema*: *Kud ep lähhä saddama mitte* 'Vieleicht fängt es an zu regen' (LEG: 95).

- (42) Eitavates vormides on olevikus *ei* kõrval sagedane *ep*, mis on jäänud saarte murde tunnuseks, aga oli vanas põhjääesti kirjakeeles tavaline (vt Kilgi 2012: 118) ja on veel 20. sajandilgi olnud kasutusel mitmes läänemurde murrakus, sh Häädemeeste alal. Partikkel *ep* asub alati vahetult verbi põhivormi ees, nt *Karri ep sa kaitsmatta toime* 'Die Heerde kan õ bestant haben, wen sie õ geweidet wird' (LEG: 62). Enamasti rõhutab sellistes lausetes eitust täiendavalt vorm *mitte*: *Ep olle mitte* 'Es ist nicht' (LEG: 27), *Kes tahhab õigest ellada sedda ep kardeta mitte* 'Wer gelinde seyn /recht thun/ wil den fürchtet man õ' (LEG: 158), *Minna ep karta mitte ütteldes* 'Ich fürchte mich nicht es zu sagen' (LEG: 267). Vormide, nagu *ep olle* kõrval on sagedased partikli ja põhiverbi vormi sulandumise teel tekkinud *pole*-vormid (< *p-ole): *Polle Tuld pole Elbitist* 'Hier ist weder Feur noch Glimmen' (LEG: 25), *Tassane Ilm, polle suurt Tuult, polle ka külm* 'Es ist angenehm Wetter weder windig noch kalt' (LEG: 47).
- (43) Liites eituspartiklile *ep* interrogatiivse sufiksi *-s*, on saadud küsi-partikkel *eps*: *Eps. partic interrog: Eps ta sedda rägint.* 'Hat ers õ geredet' (LEG: 27); *Eps sa ei woi kiwwist möönda* 'Kanstu dich õ vor den Stein hüten' (LEG: 139). Partiklil *eps* on ka mõõnev tähendus: *Eps ta siis uli närri, eps ta siis puhho* 'Wie nagte er die Lippen und bließ von sich' (LEG: 146). Selles funktsioonis on *eps* kõrvaltataav algselt eitust väljendavate partiklitega *eks*: *Eks* (Nonne) 'ob Nicht' (LEG: 25), ja *teps*: *Teps* 'hinführo nicht' (LEG: 246).
- (44) Mineviku eitavas kõnes on partikli *ei* ja *nud*-partitsiibiga moodustatud verbivormide kõrval, nt *ei annud* (LEG: 135), *ei saand* (LEG: 238), produktiivsed partikli *es* ja konnegatiivse verbivormi ühendid, nt *es ole* 'ei olnud': *Paigutte olli, paigutte es olle mitte* 'An einem Orte war

waß, am andern nichts' (LEG: 169), *es taha* 'ei tahtnud': *Temma es tahha tuttawaks tehha* 'Er wolte sich õ kund geben' (LEG: 261), *es võta* 'ei võtnud': *Minna es wotta tänd witsul mitte* 'Ich gab ihme keine ruthen' (LEG: 293). Kõigi selliste vormide saksakeelsed tõlked osutavad minevikule, kuigi Vestring esitab vormi *es* seletuse juures esimesena oleviku tähenduse: *Es* Neg: pro *Ei*, *Es olle mitte* 'Sie sind, oder waren nicht' (LEG: 28). Mineviku eituspartiklina on *es* (*is* ~ *as*) levinud Lõuna- ja Edela-Eesti murretes (vt VMS I: 80) ja ka liivi keeles kujul *i'z*, nt *i'z ūo* 'ei olnud' (vt LELS: 80); eituspartikli *es* sporaadiliselt olevikus kasutamisest on näiteid läänemurde lõunarühmast (vt IPOJ: 95).

Preteeritumi eitava vormitüübi *es ole* kõrval ilmnevad sõnaraamatus sageli ka *es olnud*-tüüpi vormid, nt *Es olnud kä, jalla maad* 'Da war kein Fußbreit Raum' (LEG: 125), *Es olnud liias ka Wihma mitte* 'Es regnete nicht als zu viel' (LEG: 114), *Minna es lausunt temmale Märga Sanna* 'Ich habe zu ihm õ ein wort gesprochen' (LEG: 130). Enamasti on sellised vormid tõlgitud lihtminevikuga, kuid viimases lauses on saksakeelseks vasteks perfektivorm, seega *es lausunt* 'ei ole lausunud'. Lõuna-Eesti murretes kasutatakse vastava struktuuriga vorme konditsionaali mineviku eitavate vormide markeerimiseks (vt Iva 2007: 104).

- (45) Vorm *es* esineb Vestringi sõnaraamatus ka küsisõna järel rõhupartiklina. Küsiv *es* ongi eesti vanas kirjakeeles levinud eelkõige Lõuna- ja Edela-Eesti allikates, kus kasutatakse produktiivselt eitavat *es-i* (vt Metslang jt 2011): *Kel {es} se on* 'Wehm gehört dieses', *Kel {es} Mehhe Poeg sa olled* 'Wessen Sohn bistu' (LEG: 74), *Kel es nüüd aega Püssi kanda on* 'Wer hat nun Zeit zu schießen' (LEG: 192).
- (46) Enamasti on Vestringi sõnaraamatus verbi preesensi ainsuse 1. pöörde vormid *n-lõpulised*, nt *Minna ollen* (LEG: 20), *ma saan* (LEG: 41), *Ma pallun* (LEG: 186), kuid leidub ka Lõuna- ja Edela-Eestile iseloomulikke pöördelõputa vorme. Sellistes vormides järgneb isikuline asesõna verbivormile: *Issi pididi ma koddo teggema, issi pididi ma väljas ollema* 'Ich muste selbst zu Hause und ausserhalb arbeiten allenthalben seyn' (LEG: 274).
- (47) Mitmel korral esineb sõnaraamatus peale imperatiivi 3. pöörde *go-tunnusega* vormide, nt *Sago siis mis saab* 'Es mag den draus werden, ws da immer wolle' (LEG: 215), ka *ga-tunnuselisi* vorme: *Olga kui tahhes* 'Es mag seyn wie es wolle' (LEG: 240), *Minga ehk ärramingagi* 'Er mag gehen oder nicht' (LEG: 137), *Saga kes saab* 'Es mag es kriegen wer da immer wil' (LEG: 215), *Tulga assi kuidagi* 'Solte irgend etws passiren od vergehen' (LEG: 96), *Olga ninda kuida meie*

olleme rääknut 'Es bleibe dabey wie wirs verabredet haben' (LEG: 195).

- (48) Sõnaraamatu näitelauseite hulgas on vähe selliseid, milles preesensivormis predikaati saaks pidada kaudse kõneviisi väljendajaks. Siiski on tähelepanuväärne vormi *ollad* ~ *ollewad*, *tullewad* jms tarvitust juhtudel, kui seda on mõeldav käsitada juba ka omaette predikaadina, nt *Need rukkit näitwat ninda, kui kasso Järg nende Kä ollad* 'Es hat das Ansehen, als wen der Rocken Wachsen wolle' (LEG: 69), *Temma motles küil hä{ä}sti {ollad} ollewad, tulli kurri* 'Er dachte es wäre alles guth, aber das böse kam' (LEG: 30); *Temma hoiab wilja kud ennese tarwis tullewad* 'Er verwahrt das Getreide, weil er es selbst bedürfften wird, zu seiner Nohturfft' (LEG: 243).
- (49) Hulgaliselt on näitelauseid, kus predikaadiks on mineviku kesksõna, nt *Koorm Hauga, toont ärra* 'Er hat ein Fuder Hechte gebracht' (LEG: 33), *Lained Weretant lootsiko Kaksepiddi* 'Die Wellen haben den Loodsik hin und heer getrieben' (LEG: 63), *Köhne Hing saant külmaga male* 'Er hat mit der Kälte kaum die Seele gerettet' (LEG: 85), *Jummal lükkant Monnest Kohhast Innimessi* 'Gott schickte Menschen von vielen Orten' (LEG: 89). Nagu eeltoodud näited osutavad, on mineviku kesksõna tunnus sellistes vormides sageli lühenenud.
- (50) Sõnaraamatu põhjal saab jälgida ka paljusid morfosüntaktilisi nähtusi. Näiteks olgu siin toodud üldküsilausete moodustus, kus Vestring esitab vorme ka interrogatiivsete sufiksiga *-s* ja *-ks*, nt *on(k)s* 'kas on?': *On{g}s* 'Ist es?' (LEG: 163), *on{g}s nüüd kassito Wessi* 'Ist nun knap Wasser?' (LEG: 69), *minaks* 'kas mina?': *Minnaks* 'Ich', interrog. *Minnaks sedda teinut?* 'Habe ich das gethan' (LEG: 138). Küsisufiksiga *-s* on moodustatud eituspartiklist *ep* ka küsisõna *eps*: *Eps*. partic interrog., *Eps ta sedda rägint* 'Hat ers õ geredet'. s. *Eks* (LEG: 27). Partiklile *eks* annab Vestring tähenduseks 'kas mitte': *Eks* (Nonne) 'ob Nicht' (LEG: 25). Tänapäeval tavalise üldküsimumuse partikli *kas* seob Vestring veel algupärase *ka(asa)*-tähdusega: *Kas Adv Interrogandi Utrum, Num Kas sa tulled* 'Kömstu auch' (LEG: 68–69). Lisaks esineb Vestringi sõnaraamatus veel lõunapoolsetele eesti murretele omane küsipartikkel *vai* ~ *või*: *Wai minna temmale pannen Sarwed pähhä* 'Ich werde ihn dazu wohl nicht zwingen können' (LEG: 216), *Woi ma ollen Lambit Kaswatant* 'Ich habe keine Schaafe erzogen' (LEG: 108). Interrogatiivse partiklina on *voi* ~ *vai* ~ *vei* kirja pandud ka Pärnumaa vahetus lõunanaabruses kõneldud Salatsi liivi keelest, nt *voi sa mõstad süud* 'verstehst du zu rudern?' (SLW: 225).

6. Kokkuvõtteks

Eelnev põgus ülevaade Vestringi sõnaraamatu rikkustest näitas, et peale 18. sajandi alguse eesti keele üldise arengu jäädvustamise annab see sõnaraamat rohkesti teavet Edela-Eesti ajaloolise keeletava kohta. Vestring koostas oma sõnaraamatu Pärnus ja on loomulik, et enim lausenäiteid kogus ta Pärnu ja selle lähiümbruse eestlastelt. Võrreldes Vestringi esitatut 20. sajandil kogutud eesti keele murdeandmetega, torkab silma, et paljud Vestringi keelejooned on veel kakssada aastat hiljem omased lääne- ja saarte murdele ning osalt ka Mulgi murdele.

Vestringi sõnaraamat on oluline allikas ka Pärnu ümbruse ning muude Eesti ja naabermaade eestikeelsete ajalooliste kohanimede tundma õppimisel. Vestring esitab Pärnu piirkonnast ka üsna väikeste kohtade kunagisi nimesid, olles nende esmatalletaja. Peale kohanimede sisaldab Vestringi sõnaraamat hulgaliselt Liivi lahe randade, mere ja teiste pinnavormide kohalikke nimetusi.

Nii ühine maastiku- jm sõnavara kui ka paljud hääldus- ja grammatikanähtused osutavad Liivi lahe ümber kõneldud eesti murrete ja liivi keele ajaloolistele sidemetele. Paljud käsitletud sõnad ning hääldus- ja vormijooned on olnud samuti omased Salatsi liivi keelele, mida on kunagi kõneldud ka Häädemeeste kihelkonnas. Vestringi sõnaraamat sisaldab selliseidki sõnu, vorme ja isegi lauseid, mis on praeguseks eesti murretest taandunud, kuid on üles kirjutatud 19. sajandil Põhja-Lätis kõneldud liivi keelest, nagu *koda* 'koju' ja *valg sugeb* 'koidab'. Vestring seostab oma sõnaraamatus otseselt Tahkuranna, Häädemeeste ja Salatsi ümbruse keeletava. Kümned ühised keelejooned on aga kindlaimaks tunnistuseks Edela-Eesti murrete ja liivi keele ajaloolisest suuremast lähedusest ning läänemeresoome keeleala ühtsusest ka selle lõunaserval.

Aadress:

Karl Pajusalu
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2, 51014 Tartu
E-post: Karl.Pajusalu@ut.ee

Kirjandus

- EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar (2012) *Eesti etimoloogia-sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS II = *Eesti murrete sõnaraamat II* (1997). Toim. Ellen Niit, Anu Haak, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EMS IV = *Eesti murrete sõnaraamat IV* (2006). Toim. Anu Haak, Mari Kendla, Piret Norvik, Vilja Oja, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- IPOJ = *Igal puul oma juur. Murdetekste Jakob Hurda kogust* (1989). Koost. Kadri Peebo, Juhan Peegel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Iva, Sulev (2007) *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem*. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis, 20.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Juhkam, Evi, Aldi Sepp (2000) *Läänemurde tekstid*. (Eesti murded, 8.) Toim. Anu Haak. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kaldjärv, Ellen (1998) „Saateks”. Salomo Heinrich Vestring. *Lexicon Esthonio Germanicum*, 5–8. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kask, Arnold (1955) „S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamat ja selle osa eesti leksikograafias”. *Ajaloo-keeleteaduskonna töid*, 181–191. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 38.) Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kask, Arnold (1984) „S. H. Vestringi eesti-saksa sõnaraamat ja selle osa eesti leksikograafias”. *Eesti murded ja kirjakeel*, 322–336. (Emakeele Seltsi Toimetised, 16.) Tallinn: Valgus.
- Kilgi, Annika (2012) „Eitusvormid 17.–18. sajandi eesti piibliversionides”. *Pühendusteos emeritprofessor Mati Hindi 75. sünnipäevaks*, 106–137. (Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised, 14.) Toim. Reili Argus, Annika Hussar ja Tiina Rüütmaa. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Küng, Enn (2010) „Rootsi aeg 1600–1609 ja 1617–1710”. *Pärnumaa 2. Loodus, aeg, inimene*, 95–109. Peatoim. Aldur Vunk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Laumane, Benita (1987) *Zvejvietu nosaukumi Latvijas PSR piekrastē*. Rīga: Zinātne.
- LEG = Salomo Heinrich Vestring (1998) *Lexicon Esthonio Germanicum*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- LELS = Tiit-Rein Viitso, Valts Ernštreits (2012) *Līvõkīel-ēstikīel-leṭkīel sōnārōntōz. Liivi-eesti-läti sõnaraamat. Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca*. Tartu, Rīga: Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra.
- Lonn, Varje, Ellen Niit (2002) *Saarte murde tekstid*. (Eesti murded, VII.) Toim. Evi Juhkam. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Metslang, Helle, Külli Habicht, Karl Pajusalu (2011) „Developmental paths of interrogative particles: the case of Estonian”. *Folia Linguistica Historica* 32, 1, 149–187.
- Mäesalu, Marta (2012) *Minevikupärandit Häädemeestelt*. (Valimik korrespondentide murdetekste, VIII.) Toim. Helju Kaal ja Eevi Ross. Tallinn: Emakeele Selts.
- Norvik, Miina (2012) „Perifrastic future devices in Salaca Livonian”. *Linguistica Uralica* 48, 1, 27–40.

- Pajusalu, Karl (1996) *Multiple linguistic contacts in South Estonian: variation of verb inflection in Karksi*. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja, 54.) Turku: Turun yliopisto.
- Pajusalu, Karl (2011) „Salatsi liivi keel”. Renäte Blumberga, Tapio Mäkeläinen ja Karl Pajusalu, toim. *Liivlased. Ajalugu, keel ja kultuur*, 219–229. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl (2013) „Eesti keeleuendus ja murded”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* (Tallinn) 58 (2012), 168–185.
- Pajusalu, Karl, Pire Teras (2012) „Ühest edelaläänemeresoome fonoloogilisest ühisuendusest: prevokalisatsioon eesti ja liivi murretes”. *Pühendusteos emerit-professor Mati Hindi 75. sünnipäevaks*, 156–176. (Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised, 14.) Toim. Reili Argus, Annika Hussar ja Tiina Rütmaa. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- SLW = Eberhard Winkler, Karl Pajusalu (2009) *Salis-Livisches Wörterbuch*. (Linguistica Uralica supplementary series, 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- SSA 1 = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1* (1992). Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen, päätoim. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus.
- SSA 2 = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2* (1995). Ulla-Maija Kulonen, päätoim. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus.
- SSA 3 = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3* (2000). Ulla-Maija Kulonen, päätoim. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus.
- Sutrop, Urmas, Karl Pajusalu (2009) „Medieval Livonian county Metsepole and the historical and linguistic border between Livonians and Estonians”. *Linguistica Uralica* 45, 4, 253–268.
- Tanning, Salme (1958) „Mulgi murde ja liivi keele suhetest”. *Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused* 2, 105–117. Toim. Mari Must. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Univere, Aili (1955) „*a*-listest mitmuse vormidest eesti murdeis”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* (Tallinn) 1, 118–127.
- VEMA = Andres Saareste (1955) *Petit Atlas des parlers estoniens. Väike eesti murde-atlas*. (Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, 28.) Uppsala: Almqvist and Wiksell.
- VMS I = *Väike murdesõnastik I* (1982). Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.
- VMS II = *Väike murdesõnastik II* (1989). Toim. Valdek Pall. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann (1973) *Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Abstract. Karl Pajusalu: South-western Estonian places and language in Salomo Heinrich Vestring's dictionary. The article concerns the Estonian-German dictionary „Lexicon Esthonicum Germanicum” by Salomo Heinrich Vestring which was compiled in early 18th century and first published in 1998. Vestring was born in Pärnu and spent most of his life working there as a pastor. Therefore it is not surprising that the dictionary largely reflects contemporary language use of Pärnu area and south-western Estonia in general. The article discusses south-western Estonian place names, other vocabulary and characteristic phonological and morphological features occurring in the dictionary. It appears that a large part of the vocabulary and characteristic features of grammar have cognates in Livonian, particularly in Salaca Livonian spoken in northern Latvia. Vestring's material even includes language features that are later only known to exist in Livonian. This gives a reason to believe that south-western Estonian dialects have earlier been closer to Livonian than in the 20th century and supports the view that south-western Estonian dialects and Livonian used to form a single south-western Finnic dialect continuum.

Keywords: Estonian dialects, Livonian, history of Literary Estonian, history of Finnic languages, place names, lexicon, historical phonology, historical morphology